

ՍԱՀՄԱՆԱՄԵՐՁ ԳՈՏՈՒՄ ԲՆԱԿՎՈՂ ԴԵՌԱՀԱՄՆԵՐԻ ՀՈԳԵՐԱՆԱԿԱՆ ԿԱՅՈՒՆՈՒԹՅԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳՐՈՒՄԸ

Հիմք ընդունելով այն փաստը, որ դեռահասներն առավել զգայուն են տարբեր բնական և սոցիալական գործոնների ազդեցության նկատմամբ՝ սույն աշխատանքում ուսումնասիրել ենք մարտական գործողությունների վերսկսման սպառնալիքով պայմանավորված տևական սթրեսային վիճակների ազդեցությունը սահմանամերձ գոտում բնակվող դեռահասների հոգեբանական կայունության վրա: Դեռահասների հոգեբանական կայունության հարցն արտացոլում է ժամանակակից հասարակության նորահաս խնդիրները:

Հանգուցային բառեր և արտահայտություններ. սահմանամերձ գոտի, հոգեբանական կայունություն, սթրես, ֆրոստրացիա, դեռահասներ, մարտական գործողություններ:

21-րդ դարի բնորոշ առանձնահատկություններից մեկը մարդու հոգեկանի վրա անբարենպաստ գործոնների ազդեցությամբ առաջացած ճնշումների բարձրացումն է, որն ունի ինչպես սոցիալ-կենցաղային և ռազմաքաղաքական նախադրյալներ, այնպես էլ պայմանավորված է մեծ թվով բնական ու տեխնածին աղետների և ահաբեկչությունների ընթացքում առաջացող սթրեսորների առկայությամբ: Անկախ ձևից ու ծագման աղբյուրից՝ նշված իրադարձություններից յուրաքանչյուրն արտակարգ պայմանների ձևավորման ու սթրեսի առաջացման պատճառ կարող է հանդիսանալ:

Այս գործոնների ազդեցության արդյունքում հավանական է դառնում այնպիսի միջավայրի ձևավորումն ու զարգացումը, որում մարդն անգոր է պահպանելու կենսագործունեության

բնականոն ընթացքը, որովհետև այդ ամենը տեղի է ունենում հոգեկան առողջության վատթարացման հանրանկարում, որը պայմանավորված է հոգեբանական կայունության մակարդակի նվազմամբ:

Մի շարք գիտնականներ իրենց աշխատանքներում ապացուցել են, որ սահմանամերձ գոտու ազգաբնակչության մոտ նկատվում են հոգեբանական կառուցվածքային փոփոխություններ, որոնք արտահայտվում են բնավորության շեշտվածությամբ, նյարդահոգեկան լարվածությամբ, զգայության շեմերի, արժեքային կողմնորոշիչների փոփոխությամբ և այլն: Մ.Պ.Մկրտումյանը հակված է այն տեսակետին, որ, եթե խոսքը վերաբերում է նյութական, մշակութային արժեքների կորուստներին, ապա ինչ-որ տեղ մարդը համակերպվում է դրան, սակայն այն ամենը, ինչ վերաբերում է մարդկային կյանքի կորուստներին, սպառնալիքներին, բարեկամների և հարազատների առողջությանը, մարդը պատրաստ չէ դրանց: Մարդու համար ամենաթանկը իր և իր հարազատների կյանքն է: Ուստի մարդկային կորուստների հետ կապված անձը երկար ժամանակ ապրում է խոր վիշտ, հայտնվում դժվարին հոգեբանական ճգնաժամի մեջ[1]:

Գիտականորեն հիմնավորված այն փաստը, որ դեռահասները առավել զգայուն են տարբեր բնական և սոցիալական գործոնների ազդեցության նկատմամբ, թույլ է տալիս եզրակացնելու, որ սահմանամերձ գոտում բնակվող դեռահասների ձևավորվող ինքնագիտակցության «Ես-հայեցակարգի» վրա ազդեցություն ունեցող պայմանների

շարքին է դասվում այնպիսի դիսթրեսորային (բացասական սթրես) գործոն, ինչպիսին է՝ պատերազմի վերսկսման սպառնալիքը:

Ներկայումս անհրաժեշտ է հատուկ ուշադրություն դարձնել սահմանամերձ գոտում բնակվող և սահմանում տիրող լարված իրավիճակից տուժող դեռահասների ֆիզիկական և հոգեկան առողջության վրա, քանի որ դեռահասների հոգեբանական կայունության հարցն արտացոլում է ժամանակակից հասարակության նորահաս խնդիրները և կարող է բնակչության շարքերում հոռետեսության պատճառ հանդիսանալ:

«Սահմանային գոտի» հասկացությունը. «Հայաստանի Հանրապետության պետական սահմանի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 21 հոդվածի համաձայն՝ Հայաստանի Հանրապետության պետական սահմանագծից Հայաստանի Հանրապետության տարածքի խորքը միջև 5 կմ լայնությամբ ծավալվող տարածքն է: Իսկ սահմանային գոտու մի մասը, որը հարում է պետական սահմանին մինչև 1 կմ լայնությամբ, կոչվում է սահմանային շերտ[2]:

«Սահմանամերձ գոտի» տերմինն օրենքում ամրագրված չէ, սակայն լայն կիրառություն ունի:

Սույն աշխատանքում ուսումնասիրել ենք մարտական գործողությունների վերսկսման սպառնալիքով պայմանավորված տեղական սթրեսային վիճակների ազդեցությունը սահմանամերձ գոտում բնակվող դեռահասների հոգեբանական կայունության վրա:

Սոցիալ-հոգեբանական հետազոտությունների արդյունքում պարզվել է, որ մարդիկ որքան մեծ ինֆորմացիայի հոսք են ստանում, տվյալ դեպքում՝ պատերազմական իրավիճակի մասին (թշնամու կողմից հարձակումներ, խափանարար-հետախուզական փորձեր և այլն), այնքան նրանց մոտ սթրեսի առաջացումն անխուսափելի է դառնում: Ձևավորված իրավիճակում սահմանա-

մերձ գոտու երեխաները հաճախ են ենթարկվում չնախատեսված բացասական ազդեցությունների[3]:

Արտակարգ պայմանները բնութագրող հիմնական սթրեսային գործոններն են.

- բռնության ու սպանության ականատես լինելը,
- ռմբակոծությունները, կրակոցները,
- դպրոցի, բնակության վայրի հարկադրված փոփոխությունը,
- նկուղում, ապաստարանում գտնվելը:

Այսպիսով՝ կարելի է ենթադրել, որ դժվար իրավիճակներում գտնվող երեխաների հոգեբանական կայունության ձևավորման համար նպաստավոր կարող է լինել դրական ինֆորմացիայի հոսքը:

Վ.Ի.Մեդվեդևը գտնում է, որ կայունության մեխանիզմների ձևավորման գործընթացում մեծանում է նաև հոգեկան գործոնների դերը, որոնք կարգավորում են սոցիալական և կենսաբանական պրոցեսների փոխհարաբերակցությունը[4]:

Հոգեբանության մի շարք բնագավառներում անձի վրա դժվար իրավիճակների ներգործության պրոբլեմի վերլուծությունը գլխավորապես իրականացվում է ֆրոյստրացիայի հետևանքների ուսումնասիրության հայեցակետից:

Ֆրոյստրատիվ իրավիճակների վրա անձի հակազդումները կարելի է տարբերակել դրականի և բացասականի: Դրական հակազդումներն ուղեկցվում են դժվար իրավիճակների հաղթահարման կառուցողական մոտեցմամբ: Նպաստավոր արդյունքն ապահովվում է խնդրի հանգուցալուծմանն ուղղված մեծ ձիգերի գործադրման շնորհիվ: Ըստ այդմ մի շարք գիտական հայտնագործությունների, տեխնիկական և մշակութային նվաճումների համար խթան էին հանդիսանում մարդկանց կյանքում երևան եկած ֆրոյստրատիվ երևույթ-

ները: Ֆրուստրացիայի բացասական հակազդումների շարքին են դասվում ագրեսիան, ռեգրեսիան, ռեպրեսիան, ժխտողականությունը և մերժողականությունը: Վերջինիս վառ արտահայտման դեպքում երևան է գալիս իրավիճակի նկատմամբ անտարբերությունը, անհատի մոտ զարգանում է սեփական անձին վերաբերող պրոբլեմների և դժվարությունների հաղթահարմանը չմասնակցելու միտումը [5]:

Ռեպրեսիվ հակազդումների պարագայում մարդը փորձում է արգելափակել և հեռացնել գիտակցության ոլորտից սթրեստորների և ֆրուստրատորների թողած տհաճ տպավորությունները: Այստեղ գործում է «Պրոբլեմը անհետանում է, եթե նրա մասին չես մտածում» ցնորական սկզբունքը:

Հոգեբանական և սոցիալ-հոգեբանական ֆրուստրատիվ գործոնների տևական և լարված ներազդումը կարող է հանգեցնել հոգեբանական սթրեսի զարգացմանը:

Սթրեսը՝ օրգանիզմի և նրա հոգեկանի լարվածությունն է, որն առաջանում է ներքին և արտաքին գործոնների՝ սթրեսորների ազդեցության տակ: «Սթրես» (ճնշում, լարվածություն) բառը շրջանառության մեջ է մտել 19-րդ դարում: Այս եզրը առաջին անգամ գործածել է Ու. Քենոնը, իսկ նրա սկզբունքները մշակել և զարգացրել է կանադացի բնագետ Հանս Սելյեն: Ըստ Սելյեի, հաճելի պարումների հետ կապված սթրեսը էվսթրես է, տհաճ ապրումների հետ կապվածը՝ դիսթրես: Սրանց միջև տարբերությունն այն է, որ առաջինի դեպքում մարդը՝ սուբյեկտիվորեն գնահատելով իրավիճակը և համեմատելով այն իր ուժերի հետ, համարում է, որ այն հաղթահարելի է, իսկ երկրորդ դեպքում՝ իրավիճակը դուրս է գալիս վերահսկողությունից և դիտարկվում ինչպես անհաղթահարելի: Դա պայմանավորված է ոչ միայն ներգործող սթրեսոգեն գործոնի ուժգնությամբ, այլ նաև մարդու պաշտպանա-

կան և դիմադրողական մեխանիզմների աշխատանքից, որոնց նպատակը սթրեսորներից և ֆրուստրատորներից նրա ես-ի պաշտպանումն է: Պաշտպանական մեխանիզմներին կարելի է վերագրել՝ ռացիոնալիզացիան, ատրիբուցիան, պրոյեկցիան, ռեգրեսիան և արտամղումը: Ներկայումս առաջնային պլանում է ժամանակակից մարդու հոգեբանական կայունության ձևավորման ու զարգացման հիմնախնդիրը: Դժվար իրավիճակներում գտնվող մարդկանց հոգեֆիզիոլոգիական վիճակի մոդելավորմանն իրենց աշխատանքներում անդրադարձել են Ռոբերտ Յերկսը և Ջոն Դոդսոնը: Նրանք ապացուցել են, որ աշխատանքի արդյունավետության կախվածությունը հուզական գրգռվածությունից ունի որոշակի սահման, որից հետո շարժառիթավորման բարձր աստիճանը հանգեցնում է անցանկալի հուզական հակազդումների (լարվածություն, անհանգստություն, սթրես), արդյունքում գրանցվում է գործունեության վատթարացում [5]:

Նույն տեսակետին է հակված նաև Ե.Պ.Իլյինը: Նա նշել է, որ միջին հուզական լարվածության պայմաններում գործունեության արդյունավետությունը բոլոր մարդկանց մոտ բարձրանում է, անկախ այն հանգամանքից, թե նա ինչպիսի անհատական առաձնահատկություններով է օժտված, սակայն մեծ լարվածության դեպքում թույլ նյարդային համակարգ ունեցող անձանց մոտ գործունեության արդյունավետությունն իջնում է, իսկ ուժեղ նյարդային համակարգ ունեցողները մեծ կայունություն են ցուցաբերում նշանակալից հուզական լարվածությանը, այն դեպքում, երբ միջին սթրեսների առկայության պայմաններում ցուցաբերում են գործունեության բարձր արդյունավետություն[6]:

Հետևաբար աշխատունակությունից և առողջության հետ կապված մի շարք գործոններից բացի, սթրեսային իրավիճակների առաջացման նկատմամբ մեծ դեր է խաղում հոգեբանական կայունու-

թյունը: Սթրեսների նկատմամբ բարձր հոգեկան կայունությունը անձի առողջության պահպանման, զարգացման և ամրապնդման գրավականն է:

Մարդն իր կյանքի ընթացքում հաճախ է հայտնվում տարբեր բնույթի դժվար իրավիճակներում, սակայն դրանցից ոչ բոլորն են թողնում քայքայիչ ազդեցություն նրա հոգեկանի վրա: Ներքին ներդաշնակության պահպանումն իրականացվում է անձի հոգեբանական կայունության շնորհիվ:

Բնութագրելով «կայունությունը»՝ որպես հոգեբանական երևույթ (ֆենոմեն)՝ գիտնականները կիրառում են տարբեր եզրույթներ՝ «անձի կայունություն» (Բ.Ս.Բասարով, Ա.Ն.Լեոնտև, Կ.Կ.Պլատոնով), «կայունություն սթրեսի նկատմամբ» (Բ.Վ.Կուլագին), «հուզական կայունություն» (Լ.Մ.Աբուլին, Ե.Ա.Միլերյան), «հոգեկան կայունություն» (Մ.Ա. Մատովա, Մ.Ֆ.Սեկաչ), «հոգեբանական կայունություն» (Ի.Ն.Գրեզլովա, Վ.Կ.Կալին):

Ա. Ռեբերի բառարանում կայունությունը հասկացվում է որպես անձի բնութագիր, որը ոչ ստանդարտ իրավիճակներում համեմատաբար հուսալի և կայուն ցուցանիշներ ունի: Տվյալ բառարանում կայունությունը բնութագրվում է որպես առավել հուզական փոփոխությունների բացակայություն: Այս դեպքում հաճախ օգտագործվում է հուզական կայունություն ձշտող, շտկող հասկացությունը:

Հոգեբանական կայունությունը դժվար իրավիճակներում, ֆրուստրատիվ ու սթրեստրային գործոնների ազդեցության պայմաններում անձի արդյունավետ հոգեկան գործունեության պահպանման որակն է: Այն չի հանդիսանում անձի բնածին հատկություն, այլ ձևավորվում է նրա զարգացման ընթացքում ու կախված է մարդու նյարդային համակարգի առանձնահատկությունից, փորձից, մասնագիտական պատրաստվածությունից և անձի ճանաչողական պրոցեսների զարգացման մակարդա-

կից:

Հոգեբանական կայունության կարևորագույն կողմերը ներկայացնում են հոգեբանական երեք հիմնական առանձնահատկություններ՝

- Կայունություն, հաստատունակություն՝ ֆրուստրատիվ իրավիճակներում դժվարություններին դիմակայելու, ինքնավստահության ու տրամադրության համեմատաբար բարձր մակարդակի պահպանման որակ:

- Հավասարակշռվածություն, միաչափություն՝ հակազդման ուժի համաչափությունը, ներգործող ազդակի ուժին ու նշանակությանը:

- Դիմադրողականություն՝ կարողությունն է դիմակայելու այն ամենին, ինչը կարող է սահմանափակել առանձին որոշումների ընդունման, ինչպես նաև արժեքների, նորմերի, աշխարհահայացքի և ապրելակերպի ընտրության անձի ազատությունը:

Հոգեբանական կայունությունն է թույլ տալիս անձին դիմակայելու կյանքի դժվարություններին, ժխտողական ճնշման պայմաններին ու սթրեսներին: Այն անձի շատ բարդ ու տարողունակ որակ է, որում միավորվում են մի շարք համալիր ընդունակություններ, տարբեր մակարդակների նյարդահոգեբանական բարդ երևույթներ:

Այսպիսով՝ հոգեբանական կայունությունն անձնային որակ է, որի առանձին կողմերն են՝ հաստատունությունը, հավասարակշռությունը, դիմադրողականությունը:

Հոգեբանական հետազոտությունները ցույց են տվել, որ կայունության ձևավորումն օստոգնեցվում անցնում է մի քանի փուլ:

Սթրեսակայունություն. ձևավորվում է մանկության հասակում հոգեֆիզիոլոգիական, հուզական, ծանաչողական, վարքագծային ասպեկտում:

Հոգեբանական կայունություն. ձևավորվում է դեռահասության տարիքում, երբ հոգեֆիզիոլոգիական, հուզական,

ձանաչողական, վարքագծային ասպեկտից բացի արմատավորվում է մասնագիտական գործունեության մոդելի կայուն բնավորություն:

Հոգեբանական անվտանգություն. ձևավորվում է պատանեկան հասակում: Հոգեֆիզիոլոգիական, հուզական, ձանաչողական, վարքագծային ասպեկտից ինչպես նաև մասնագիտական գործունեության մոդելից բացի, ձևավորվում է կայունության՝ շփման և աջակցության եղանակը:

Հոգեբանական մշակույթ. ձևավորվում է հասուն տարիքում: Այն հոգեֆիզիոլոգիական, հուզական, ձանաչողական, վարքագծային ասպեկտից, մասնագիտական գործունեության մոդելից, կայունության՝ շփման և աջակցության եղանակից բացի, իր արտացոլանքն է գտնում կայուն բնավորության ձևավորման մեջ[7]:

Անձի հոգեբանական կայունությունը կարելի է դիտարկել որպես բարդ կառուցվածք, որի դրսևորումը կախված է բազում գործոններից: Հոգեբանական կայունությանն օժանդակում են անձի ներքին պահեստային հնարավորությունները և արտաքին (միջանձնային, սոցիալական ազդեցության) գործոնները:

Սոցիալական միջավայրի բացասական ազդեցությունների նկատմամբ անձի կայունության ձևավորման գործում առանձնահատուկ նշանակություն ունի դեռահասության և վաղ պատանեկության շրջանը:

Այն Ի.Ս. Կոնը անվանել է «երրորդ աշխարհ», որը գոյություն ունի մանկության և հասունության միջև[7]:

Ըստ Ու.Լ. Խասմագումեդովայի, որն ուսումնասիրել է արտակարգ պայմաններում գտնվող դեռահասների ապրումներն ու պրոբլեմները՝ դեռահասության տարիքի կարևոր կազմավորումներից մեկը հանդիսանում է «Ես-հայեցակարգի» ձևավորումը: Այս տարիքում նկատվում է գիտակցության արագացված աճ, մեծանում է անձի բարոյահոգեբա-

նական հատկանիշների վերլուծության հետաքրքրությունը, տեղի է ունենում մյուսների նկատմամբ գնահատողական վերաբերմունքի փոփոխություն[8]:

Ձևավորված «Ես-հայեցակարգը» գործում է ինչպես ներքին «գտիչ», որը սահմանում է դեռահասի կողմից ընկալված ցանկացած իրավիճակի բնույթը: «Զտիչի» միջով անցնելով ցանկացած իրավիճակ իմաստավորվում է և ստանում այնպիսի նշանակություն, որը համապատասխանում է իր իսկ մասին մարդու պատկերացումներին: Սոցիալական միջավայրում դեռահասի վարքը պայմանավորող չափազանց կարևոր գործոն է հանդիսանում ինքնագնահատականը, որն ենթադրում է գոհունակություն, ինքնաարժեքավորում և դրական վերաբերմունք սեփական անձի նկատմամբ:

Ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ ցածր ինքնագնահատականը դրականորեն փոխկապակցված է դեվիանտ վարքի գրեթե բոլոր տեսակներին[7]:

Ա.Բ. Ալամեդովը, որն ուսումնասիրել է մարտական գործողությունների շրջանում բնակվող դեռահասների ինքնագիտակցության հոգեբանական առանձնահատկությունները, եկել է այն եզրակացության, որ նրանց «Ես-հայեցակարգը» բնութագրվում է շրջապատող աշխարհը սպառնալիք ընկալելու, իսկ սեփական դերը նրանում որպես պաշտպանվողի, մեռնողի, վրեժ լուծողի ըմբռնելու միտումով: Տվյալ խմբի դեռահասներին բնորոշ է արագացված սոցիալական հասունացման երևույթը (ցայտուն հասունության զգացում), ապագայի հոռետեսական ընկալման հակումը [9]:

Հոգեբանական կայունության ցածր մակարդակը նրանց մոտ ֆրուստրացիայի առաջացման հիմք է հանդիսանում, որն արտահայտվում է այնպիսի զգացումներում ինչպիսիք են հիասթափությունը, անհանգստությունը և զայրույթը: Վերոնշվածից նույնպես կարելի է եզ-

րակացնել, որ դժվար իրավիճակների ազդեցության աստիճանի բարձրացման պարագայում հոգեբանական կայունության մակարդակը դեռահասների մոտ նվազում է:

Իլգա Ֆլինկը, որն ուսումնասիրել է մարտական գործողությունների վերսկսման պատճառով արտագաղթած երեխաների և չտեղահանված երեխաների հոգեկան առողջության հետ կապված ընդհանուր խնդիրների միջին ցուցանիշը, որը կազմել է առաջին խմբի մոտ 49,5%, իսկ երկրորդ խմբի մոտ՝ 41,1%, նույնպես հակված է այն տեսակետին, որ պատերազմներն ու դրանց վերսկսման սպառնալիքը սահմանամերձ գոտում բնակվող երեխաների հոգեբանական կայունության վրա էական ազդեցություն ունեցող գործոններից են: Բելգիայի Գենտ համալսարանի պրոֆեսոր Իլգա Դյոլայնն ուսումնասիրելով սթրեսային գործոնների ճնշման տակ ու կայուն սոցիալական միջավայրում գտնվող երեխաների մոտ անհանգստության ախտանիշների, հետտրավմատիկ սթրեսի և դեպրեսիայի առկայությունը, առաջին խմբում ընդդրված երեխաների մոտ, որոնք գտնվում են տնական սթրեսային վիճակների ազդեցության տակ, հոգեբանական խնդիրների վառ արտահայտված աճ չի արձանագրել [10]:

Դա կարող է պայմանավորված լինել տարիքային հոգեբանական առանձնահատկություններով:

Յա. Ռեյկովսկին իր հերթին գտնում է, որ որոշակի անձանց հատուկ է սթրեսկայունության բարձր մակարդակ՝ ցածր հուզական զգայունության պատճառով: Հետևաբար, Յա.Ռեյկովսկին «սթրեսկայունություն» հասկացության բնորոշման մեջ ներառում է հուզականության չափանիշները հուզածին գրգռիչների նկատմամբ [11]:

ԼՂՀ սահմանամերձ գոտում (Մարտակերտ, Թալիշ) բնակվող (25) երեխաների հոգեբանական կայունության մակարդակը որոշելու նպատակով մեր

կողմից անցկացված ուսումնասիրությունները և թեստավորման արդյունքում ստացած տվյալները, նույնպես թույլ են տալիս հակվել այն տեսակետին, որ մարտական գործողությունների վերսկսման սպառնալիքով պայմանավորված տնական սթրեսային վիճակների ազդեցությունները, սահմանամերձ գոտում բնակվող դեռահասների հոգեբանական կայունության վրա, միանման չեն:

Դեռահասության տարիքում երեխաների համար տաղտկալի է դառնում կախվածությունը մեծերից և նրանք փորձում են կերպարանափոխել մեծերի մշակած շփման բանաձևը, ձգտելով ունենալ հավասար իրավունքներ: Դեռահասները հաճախ են հայտնվում ինքնուրույնության հաստատման և որոշումների կայացման ազատության խնդիրների առջև, քանզի շատ դեպքերում նրանց փոխարեն որոշումները կայացնում են ծնողները, որը պայմանավորված է վերջիններիս ավտորիտար դիրքով:

Դեռահասները, հայտնվելով բարդ իրավիճակներում, ինքնըստինքյան որոշումների կայացման իրավունքը զիջում են մեծերին, միաժամանակ նրանց վրա բարդելով նաև սեփական անձի անվտանգության պահպանման պատասխանատվությունը:

Ուսումնասիրելով մարտական գործողությունների վերսկսման սպառնալիքով պայմանավորված տնական սթրեսային վիճակների ազդեցությունը սահմանամերձ գոտում բնակվող դեռահասների հոգեբանական կայունության վրա՝ եկել ենք այն եզրակացության, որ տնական սթրեսորային և ֆրոստրատիվ գործոնները տարբեր ազդեցություններ կարող են թողնել սահմանամերձ գոտում բնակվող դեռահասների հոգեբանական կայունության վրա, որը կարող է պայմանավորված լինել սոցիալական միջավայրի ազդեցությամբ, տարիքային հոգեբանական առանձնահատկություններով և ազգային պատկանելիությամբ:

ՊՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Մ.Պ. Մկրտումյան: Արտակարգ իրավիճակների հոգեբանության կանխարգելման և վերականգնողական հիմնախնդիրները: Ուս. ձեռնարկ.-Եր.: Զանգակ-97, 2008թ. 320էջ:
2. <http://www.sns.am/>:
3. «ՀՀ սահմանամերձ գոտու ազգաբնակչության հոգեբանամանկավարժական հիմնախնդիրները» միջբուհական հանրապետական գիտաժողովի նյութերի ժողովածու: «Սիմ տպագրատուն», 2015թ. էջ 146, 156:
4. Медведев В.И. Психологические реакции человека в экстремальных условиях/ Экологическая физиология человека. Адаптация человека к экстремальным условиям среды. М., 1979С.66–67.
5. Короленко Ц.П. Психофизиология человека в экстремальных условиях.–Л., 1978.–272стр.
6. Ильин Е.П. Дифференциальная психофизиология. Челябинск, 1999,
7. С.П. Иванова. Психологическая устойчивость личности как фактор противодействия негативным влияниям социальной среды в ранней юности и молодости. Вестник Псковского государственного университета. N9/2009.
8. У.Л. Хасмагомедовна. Проблемы и переживания подростков, находящихся в экстремальных условиях: Диссертация кандидата психологических наук: Санкт–Петербург, 1997, стр.4–5.
9. А.Б.Ахмедов/Вопросы психологии.–2010.п5/Особенности Я–концепции подростков, живущих в экстремальных условиях–стр, 33–40.
10. Б.А.Дашиева, В.Ф.Лебедева, В.Я.Семке/ Проблемы психического здоровья детей и подростков/ Обзор материалов 3–ого всемирного конгресса по культуральной психологии.
11. Рейковский Я. Экспериментальная психология эмоций.М.: Прогресс. 1979

ХАРАКТЕРИСТИКА ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ УСТОЙЧИВОСТИ ПОДРОСТКОВ, ПРОЖИВАЮЩИХ В ПРИГРАНИЧНОЙ ЗОНЕ

ԱՐԱԿ ՖԻՐՅԱՆ

Соискатель АГПУ, преподаватель кафедры физического воспитания АргУ

Исходя из того, что подростки более чувствительны к воздействию различных природных и социальных факторов, в работе мы изучили воздействие длительных стрессовых состояний на психологическую устойчивость подростков, проживающих в приграничных зонах. Психологическая устойчивость подростков отражает новейшие проблемы современного общества.

PSYCHOLOGICAL STABILITY CHARACTERISTICS OF THE TEENAGERS LIVING ON THE BORDERLINE

ARAYIK FIRYAN

Lecturer of the Chair of Physical Upbringing, ASPU, Applicant

Based on the fact that teenagers are more sensitive towards different natural and social factors, so in the given work we've studied the influence of lasting stress, caused by the threat of the resumption of military actions, on the psychological stability of the teenagers living near the borderline. The issue of the psychological stability of teenagers reflects the new problems in modern society.